

Yeni tarixi mərhələdə milli ideya

XI MƏQALƏ

Çox sevindiricidir ki, Avrasiyanın böyük bir hissəsini birləşdirən bizim ölkələr artıq müstəqil dövlətlər kimi regional əməkdaşlığa başlamışlar.

**Heydər ƏLİYEV,
Ümummilli lider**

Türk xalqları: tarixi yaddaş və müasirlik

Türk xalqlarının altı dövləti mövcudur – Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkiyə və Türkmənistan. Əgər ayrı-ayrı dövlətlər varsa, bu, BMT-nin təsnifatına görə, millətin varlığına dəlalət edir. Burada türk millətinin tərkibinin ierarxik (pilləli) olduğu nəticəsi alına bilər. Bu, maraqlı fenomendir: bir tərəfdən ortaq tarix, mədəniyyət, dil və din mənsubluğu vardır, digər tərəfdən isə ayrı-ayrı dövlətləri vardır. Bir millətin bir neçə müstəqil dövləti hansı şərtlər daxilində mümkündür? Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, türklər bir neçə dövlətin tərkibində avtonom hüquqa malikdirlər və hətta bəzi respublikaları müstəqilliyə yaxın səlahiyyətlərə sahibdir.

Dövlətçilik və qloballaşma prosesində milli dövlətçiliyin inkişafı baxımından artıq bu reallığın üstündən sükutla keçmək mümkün deyil. Çünki söhbət ümumiyyətlə, dünyanın qloballaşmasından gedirsə, türk xalqlarının həm bir-biri ilə münasibətləri, həm də digər dövləti olan xalqlarla münasibəti çox aktuallaşır. Hələlik sayı 6 olan dövlətlərin bir milləti təmsilən dünya geosiyasi nizamında necə yer ala bilər ki, ədalətə və beynəlxalq hüquqa uyğun olsun? Bu suala cavab axtarırları işığında Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) bir həll modeli, optimal inteqrasiya forması təsiri bağışlayır. İki səbəbdən.

Birincisi, türk dövlətlərini kimsə bir kənara qoyub, onun taleyini istədiyi kimi həll edə bilməz. Çünki onların hər biri müstəqil dövlətdir. İkincisi, türk xalqlarının ortaq geosiyasi, siyasi, iqtisadi, enerji və s. maraqlarının olduğunu inkar etmək mümkün deyildir. Bunu həm tarixi təcrübə göstərir, həm də indiki reallıq təsdiq edir. Burada əhəmiyyətli olan faktorlardan biri də türk dövlətlərinin coğrafi olaraq qonşu olmalarıdır. Məsələ ondan ibarətdir ki, dünyanın böyük gücləri özləri üçün xüsusi “qonşuluq siyasəti” kursu hazırlamışlar. Məsələn, Avropa İttifaqı üçün bu, “qonşuluq siyasəti” proqramında ifadə edilmişdir. Bizə məlum olan “Şərqi Tərəfdaşlığı” proqramı da bura daxildir. Rusiya qonşuluq siyasətini “yaxın xaric” və “uzaq xaric” kimi daxil etdiyi iki yeni siyasi termin əsasında fomallaşdırır.

Aydın ki, müstəqil və güclü dövlətlər qonşuları ilə münasibətlərə strateji xarakterli məsələ kimi baxırlar. Bu, həm də indi qlobal geosiyasət üçün aktual məsələyə çevrilmiş “yeni regionçuluq” təlimi və müxtəlif formada regionlaşma prosesinin vüset alması fonunda böyük aktualıq kəsb edir.

Avtomatik olaraq təbii bir sual meydana çıxır: türk dövlətləri həm qonşu, həm də eyni kök və mədəniyyət sahibləri kimi bir-biri ilə münasibətləri necə qurmalıdırlar ki, yeni dünya nizamında ədalətli və hüququ saxlamaq mümkün olsun? Sual ritorik deyildir və ciddi fəlsəfi-siyasi qav-

rama tələb edir. Bunun da öz səbəbləri vardır.

Əvvəla, türk xalqları uzun müddət fərqli sosial, siyasi və dövləti mühitdə mövcud olmuşlar. Türkiyə Qərbe daha yaxın olmuş və Osmanlı kimi möhtəşəm imperiya yaddaşına malikdir. Azərbaycan həmişə siyasi cəhətdən “qaynayan məkan” olmuşdur. Burada çox sayda güclü dövlətlər yaranmış və süqut etmişlər. Azərbaycanda XIX əsrdən başlayaraq dövlətçilik kontekstində düşündürücü və fəlakətli proseslər özünü göstərmişdir. Azərbaycanda Səfəvilər təmsil edirdi və o da Rusiya və Osmanlı kimi iki güclü imperiya ilə savaşa girişmişdi. Nəticədə çox geniş ərazisi olan Səfəvi dövləti parçalandı və kiçik ərazi (Şimali Azərbaycanda) türklərə qaldı. “İran” adlanan ölkədə isə aparıcılıq farslara keçdi ki, bununla dövlət quruculuğu aspektində türk faktoruna arxa plana atıldı.

Mərkəzi Asiyadakı türk xalqlarının aqibəti Azərbaycandan daha pis idi. Rusiya onları tamamilə əsarətə almışdı və təhsil bütövlükdə “rus ssenarisi” üzrə formalaşmağa başlamışdı. Rusiyada, Çində, Hindistanda, Moldovada və digər ölkələrdə yaşayan və dövləti olmayan türkləri hələ demirik.

Bütövlükdə, türklər “dövləti və siyasi kimliyi” XX əsrə çox qarışıq, fraqmentar və dünya siyasətində sözü olmayan toplum kimi daxil oldu. Osmanlı dağılıqdan sonra bu tendensiya daha da gücləndi. Nəticədə real mənşərə necə olur? Türk mədəniyyəti var, türk xalqları var, türk siyasi toplumu da var, lakin qlobal miqyasda sözü keçən, qəbul edilən güclü türk dövləti yoxdur! Yalnız XX əsrin son onilliyində SSRİ-nin dağılması ilə türk kimliyi dövləti kontekstdə dirçəlmək şansı əldə etdi. Bu prosesin də qarşısını böyük dövlətlər minbir hiylə ilə almağa çalışdılar. Bacarmadılar. Azərbaycanın fəallığı sayəsində türklər qazandı. Nəyi nəzərdə tuturuq?

Ulu öndərin dahiyənə formulu: “Bir millət, iki dövlət”

Türk xalqlarının inteqrasiyası ideyası həmişə olduğu kimi Azərbaycanda formalaşdı. Ulu öndər Heydər Əliyev tarixi və geosiyasi vəziyyəti doğru dəyərləndirərək, bütövlükdə, Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu strategiyasını yeniləşdirdi. Ümummilli lider “Bir millət, iki dövlət” düsturu ilə türk xalqlarının dövlət kimi müstəqil olmaları, lakin millət, mədəniyyət, sosial-psixoloji özəllik, geosiyasi güc kimi vahid olmalarının mükəmməl formuluunu yaratdı. Bu əsasda da konkret fəaliyyət göstərdi. Qısa zamanda Ankara Heydər Əliyevin yanaşmasını qəbul etdi. Sonrakı mərhələ daha çətin idi – Mərkəzi Asiya siyasi, ideoloji və dövləti baxımdan kökündən çox uzaqlaşmışdı. Bunun da əhdəsindən gəlindi! İndi TDT var! Bütün türk dövlətlərini təmsil edən və güclü inkişaf potensialına malik Türk Dövlətləri Təşkilatı! Bu, Heydər Əliyevin türk dövlətçiliyinə əvəzəlməz tarixi, siyasi və geosiyasi “hədiyyəsidir”!

Bu mənada deyə bilərik ki, türk birliyi Azərbaycan Respublikasının müasir mərhələdə milli ideyasının nüvəsində dayanan ideyalardan biridir! Türk dövlətləri ilə münasibətlər Azərbaycan milli ideyası üçün aparıcı faktorlardandır! Çünki bu ideya Azərbaycanda “doğulmuşdur”! Burada konkret siyasi məzmun almış və fəaliyyət proqramına çevrilmişdir. TDT-yə türk inteqrasiya formulu kimi sahib çıxmaq azərbaycanlıların tarixi və təbii haqqıdır! İndi TDT-ni “bir millət, altı dövlət” formulu ilə xarakterizə etmək arzusu vardır! Tarix göstərəcəkdir!

Bizi isə bu məqalədə türk dövlətlərinin real inteqrasiya formuluunun yeni tarixi mərhələdə milli ideya kontekstində hansı səbəblərdən uğurlu ola biləcəyi sualına cavab maraqlandırır. Hansı faktorlar bu prosesin həyata keçməsi mexanizmi ro-

lunu oynaya bildi? Öncə, məsələyə bir global müqayisə fonunda baxaq.

İnteqrasiya modeli və perspektivli millətlər

Zənnimizcə, ilk sırada amerikalılar və türklər yer alırlar. Amma paradoksdur – amerikalılar tarixi yaddaşlarının olmaması səbəbindən perspektivlidirlər, türklər isə bənzəri olmayan tarixi yaddaş formuluuna malik olduqlarına görə perspektivlidirlər. Amerikanları və türkləri tarixi yaddaş kontekstində bir-biri və başqaları ilə müqayisə etmək olar.

Müasir fransız tarixçi Pyer Nora yazır ki, dövlətçilik baxımından “Fransa yaddaşdır, Amerika yaddaş deyil”. Ancaq Fransa tarixi yaddaş məkanı kimi perspektivli ola bilmədi. Bir dövlət olaraq Fransa fransız olmayanlara yaddaşında ədalətli və hüquqi yer tapa bilmədi. Bu dövlət uzun illərdir ki, müstəmləkə və abstrakt “Frankofoniya” siyasətindən aydın görünür.

“Frankofoniya”nın bir təşkilat olaraq tarixinə və məqsədlərinə qısa nəzər salaq. Bu təşkilatın təşəbbüskarları 1970-ci ildə L.S.Senqor, H.Burbika, A.Diori və N.Sianuk olmuşlar. Onlar Nigerin Yantala (maraqlıdır: “yan”+“tala”) əyalətindəki Niamey şəhərində təşkilatın əsasını qoymuşlar. Məqsəd fransız dilinin populyarlaşdırılması ilə məşğul olmaqdan ibarətdir. Sonra başqa vəzifələr qarşıya qoydular, məsələn, texnoloji əməkdaşlıq və s.

Bu təşkilata 88 (!) ölkə daxildir. Onlardan Fransadan başqa kökü fransız olanları yoxdur, hər birinin dövlətçilik və mədəniyyət baxımından fərqli tarixi yaddaşı vardır. Məsələn, bir nigerli və ya kaledoniyalı ilə əsl fransızın hansı tarixi yaddaşı ortaqdır? Ən əsası isə əksəriyyəti hüquqi aspektdə Fransanın müstəmləkəsi olmaq kimi alçaldıcı yol keçmişdir. Ermənistan isə gülməli şəkildə onlara qo-

şulmuşdur. Qafqazda fransızların tarixən izi-tozu olmamışdır.

Deməli, “frankofoniya” həm ideya, həm də təşkilat kimi perspektivsiz yanaşamdır. Heç bir tarixi əsası olmayan, bir-brindən coğrafi olaraq çox uzaqda olan xalqların birliyi mümkün deyildir. Bu, milli ideya kimi yarasızdır.

Amerikaya gəlincə isə bu ölkəni müxtəlif regionlardan tarixi baxımdan yaxın keçmişdə miqrasiya etmiş və özləri ilə tarixi yaddaşlarını gətirmiş müxtəlif xalqlar yaratmışlar. Onların başqa xalqların yaratdıqları dövlətlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, hazır mövcud olan müxtəlif yaddaşların “ortaq sahəsində” yeni toplum qurmağı bacarmışlar. Bu, təməldən Amerika cəmiyyətini inteqrasiya baxımından açıq və perspektivli edir. Məhz tarixi yaddaşın olmaması dövlət quruculuğunda və mədəniyyət formalaşdırmaqda geniş spektrli manevlərə imkan verir. ABŞ dünyada yeganə dövlətdir ki, çox sayda ştatların (müəyyən mənada dövlətlərin) birliyi kimi yüz illərdir mövcuddur və hazırda dünyanın ən güclüsüdür.

Lakin Amerika inteqrasiyasının həssas və zəif yerləri mövcuddur. Birincisi, amerikalılarda bir “amerikan müstəsnalığı” formasında özündənrazılıq sindromu inkişaf edir.

İkincisi, Amerikada irqi ayrı-seçkilik qalmaqdadır. Nə qədər gizlədilsə də, zəncilərə qarşı hüquqsuzluq çoxalır.

Üçüncüsü, Amerikanın daxili inteqrasiyada sərbəstliyi ilə onun dünyaya ağalılıq etmək istəyi arasında ciddi ziddiyyət meydana gəlmişdir. Bu, tarixi ziddiyyətdir və necə həll ediləcəyindən çox şey asılıdır.

Dördüncüsü, müəyyən mənada Amerikanın yaddaşsızlığı artıq özünəxas “yaddaş formasına” transformasiya edir ki, bunun da nəticəsi proqnozlaşdırılan deyildir.

Nəhayət, beşincisi, inteqrasiya aspektində ABŞ-ın qonşuluq siyasəti yoxdur və olsa da, absurd məzmun alardı. Çünki Amerika su ilə dünyadan təcrid olunmuşdur və onun birbaşa geosiyasi qonşusu mövcud deyildir (yeri gəlmişkən, bir sıra geosiyasətçi bunu təhlükəsizlik baxımından ABŞ-ın üstünlüyü sayır). Kanada isə həm onunuz da Amerikadır, həm də oturmuş güclü dövlətlərdəndir – onun mövcudluğuna təhlükə yoxdur.

Beləliklə, Amerika güclü inteqrasiya modeli olsa da, milli ideya kimi qüsurlu və bir qədər qeyri-müəyyəndir. ABŞ müxtəlif ştatları uğurla birləşdirə bilmişdir, lakin onun xalqları birləşdirmək potensialı aydın deyildir. ABŞ-ın sərhədləri daxilində irqi ayrı-seçkilik, sərhəddən kənarada isə dünya ağası olmaq iddiası amerikalıların şanslarını xeyli azaldır. Uinston Çörçill demişkən, amerikalılar bütün səhv qərarları qəbul edəndən sonra düzgün qərar qəbul edirlər! Görünür, Amerika cəmiyyəti düzgün qərarı hələ çox gözləməli olacaq.

Türk tarixi yaddaşı isə milli ideya kontekstində tamamilə fərqli mənzərəni ortaya qoyur.

(ardı var)

**Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru**